

3. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. — М.: Наука, 1973. — 270 с.

4. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине: 2-е изд. — М.: Наука. 1983.

5. Рассел Акофф Л. Планирование в больших экономических системах. — М.: Советское радио, 1972.

6. Гатаулин А. М. Введение в системный анализ. — М.: ТСХА им. К.А. Тимирязева, 2005.

7. Чумаченко Н. Г., Савченко А. П., Корнеев В. Г. Принятие решений в управлении производством. — К.: Техника, 1978. — 129 с.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2009

УДК

Д. В. Шиян

канд. екон. наук, доцент
(Харківський національний аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва)

ВПЛИВ РОЗМІРІВ ПІДПРИЄМСТВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Досліджено питання взаємозв'язку розміру аграрних підприємств (за вартістю товарної продукції) та ефективністю їх функціонування на прикладі підприємств Харківської обл. Визначено, що зростання розмірів підприємств сприяє як зростанню ефективності виробництва, так і покращенню використання землі.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: концентрація виробництва, розміри підприємства, ефективність діяльності.

KEY WORDS: production concentration, enterprise dimensions, activity effectiveness.

В обґрунтуванні стратегії виходу з фінансово-економічної кризи і подальших кроків по забезпеченню стабільного розвитку економіки, де виключно важливе місце належить визначенню кола галузей, на які слід переорієнтуватися в першу чергу. На нашу думку, є всі підстави погодитись з точкою зору академіка В. Гєєця, що до їх складу слід в першу чергу віднести галузі економіки, пов'язані з аграрним сектором та харчовою промисловістю [1]

У зв'язку з цим виникає достатньо велика кількість похідних питань, у тому числі щодо впливу розмірів підприємств на ефективність і стабільність розвитку сільськогосподарського вироб-

ництва. Слід зазначити, що дана проблема є традиційною для економічної науки.

Проблеми концентрації в обов'язковому порядку розглядаються в сучасних підручниках з економічної теорії, при висвітленні проблем, пов'язаних з теорією виробництва, розгляді наслідків зростання масштабів [2]. При цьому зазначається, що ефект масштабу виробництва може бути позитивним, або ж не виключено і від'ємним [3, с. 114]. У зв'язку з цим постає проблема пошуку оптимальних розмірів підприємств. Проте ці міркування базувалися на узагальнені практики промислових підприємств. Щодо сільського господарства, то підкреслювалось, що закон концентрації в сільському господарстві діє з великими обмеженнями. Такої думки дотримувався відомий російський учений, академік О. О. Ніконов. Разом з тим, він зазначає: оптимум концентрації рухомий [4, с. 348].

Проблеми концентрації та оптимізації розмірів сільськогосподарських підприємств постійно знаходились в центрі уваги дослідників. Одним з фундаторів даного напрямку справедливо вважається О. В. Чаянов. У своїй роботі «Оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств» [5] він вперше запропонував оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств для різних кліматичних зон Радянського Союзу. Однак, як добре відомо, його пропозиції були відхилені, а сам автор репресований. Після цього наукові дослідження в даному напрямку були фактично зупинені. Значний інтерес до нього виник лише у 60—70-і роки минулого століття, коли керівництвом держави було обрано шлях на укрупнення радгоспів та колгоспів. Було обґрунтовано переваги великого виробництва над дрібним [6]. І як свідчить досвід США, саме великим фермам, з обсягами реалізації більше одного мільйонна доларів належить лєвова частка отриманого прибутку і відповідно виробленої продукції [7].

Дослідження, здійсненні науковцями України з використанням сучасних даних, дали підстави для рекомендацій щодо оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств за площею сільськогосподарських угідь, ріллі і окремих культур [8, с. 63]. Зокрема, для зони Лісостепу оптимальними, на думку авторів, є площі посіву зернових 900—1000 га (це значно перевищує середній розмір підприємств), а загальна площа підприємства, за умови використання сучасних потужних тракторів — 3,2—6 тис. га. В той же час, як свідчить практика, широкого розповсюдження набувають підприємства зі значно більшою площею землекористування.

Однак великі підприємства мають не тільки переваги, а й недоліки. Зокрема, відмічається, що укрупнення сільгосп підприємств призводить не тільки до підвищення ефективності виробництва, а й породжує процеси, які погіршують його результати (збільшення внутрішньогосподарських транспортних витрат, ускладнення управління виробництвом, обмеженістю безпосередніх контактів керівників і менеджерів з працівниками) [9]. Тому безумовно однозначних висновків по даному питанню робити не можна.

Разом з тим, не можна не рахуватися з думкою багатьох дослідників, що процес концентрації набуває характеру закономірної тенденції. Зокрема, академік В. Гєсць відмічає: «Загалом слід зрозуміти, що реально в аграрному секторі вже почався процес концентрації землі і він є об'єктивним» [10]. В Україні ця концентрація може набувати дуже значних масштабів і призводити до створення великих агропромислових формувань, які можуть орендувати до 130 тис. га ріллі [11]. Подібні структури невідомі в Європі та навіть у США, хоча вони мають місце в Росії. Так, академік І. Ушачов наводить дані, які свідчать, що агрохолдингам вже належить до 10 % (станом на 2005 рік) землі в обробітку [12]. Його позиція відносно даного процесу доволі неоднозначна. Він відмічає, що з одного боку, це дає змогу залучати до галузі інвестиції, але з іншого — призводить до зростання кількості безробітних, відчуження сільгоспвиробників від результатів своєї праці і розподілу доходів, перетворення селян у найманих працівників.

Тому, виходячи з вище викладеного огляду проблеми, у даній роботі було вирішено зупинитись лише на одному з зазначених питань, а саме, як розмір сільськогосподарських підприємств (за вартістю товарної продукції) впливає на ефективність їх функціонування. В якості об'єкту дослідження виступали сільськогосподарські підприємства Харківської області за даними 2007 року. Дана сукупність налічувала 417 підприємств, що дало можливість поділити її на одинадцять підгруп (табл. 1).

Безумовно особливу увагу привертає та обставина, що в підприємствах першої групи виробництво виявилось збитковим. Саме в цій групі мав місце найнижчий рівень прибутковості продукції рослинництва в порівнянні з найвищим рівнем збитковості продукції тваринництва. При цьому зазначимо, що сила негативного впливу збитковості тваринництва на формування загального рівня рентабельності ослаблювалось тією обставиною, що питома вага тваринництва в структурі товарної продукції в цій групі підприємств порівняно з підприємствами інших груп була найменшою.

Таблиця 1

**ГРУПУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
ХАРКІВСЬКИЙ ОБЛАСТІ ЗА ВАРТІСТЮ ТОВАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ у 2007 році**

Групи за величиною товарної продукції, тис. грн	Кількість господарств	Припадає в середньому на одне підприємство		Рентабельність, %			Середньо місячна зарплата, грн		Вартість витрат мін добрів на 1 га, грн	Товарна продукція		Кількість працівників на 100 га с-г, осіб	Питома вага в структурі товарної продукції, %	
		товарної продук- ції, тис.грн	с-г у т/га, га	рослинництво	тваринництво	товарної с-г продукції с-г	у рослинництві	у тваринництві		на 1 га, грн	на 1 працівника, тис. грн		рослинництві	тваринництві
до 500	35	260,4	666,7	13,8	-52,5	-1,5	386,8	274,2	28,5	390,6	34,8	1,1	87,5	6,2
500,1—1000	59	745,9	810,6	40,3	-27,3	29,0	537,9	656,7	71,1	920,2	72,0	1,3	88,5	7,2
1000,1—1500	31	1243,6	1180,9	23,6	-28,4	13,6	538,8	502,2	83,0	1053,1	34,1	3,1	85,4	12,8
1500,1—2000	31	1703,7	1360,9	44,2	-47,7	27,1	564,4	517,5	116,1	1251,9	63,6	2,0	91,5	7,0
2000,1—2500	41	2258,3	1842,3	35,8	-33,4	18,4	621,1	486,6	126,6	1225,8	61,1	2,0	83,2	13,6
2500,1—3500	38	2899,1	2161,7	33,0	-42,2	15,9	576,2	542,2	137,4	1341,1	69,2	1,9	87,1	9,2
3500,1—4500	45	4001,4	3052,5	38,1	-26,3	24,5	647,7	573,4	176,5	1310,9	65,2	2,0	86,2	12,2
4500,1—6000	37	5269,6	3124,7	36,8	-25,6	20,8	645,7	610,6	155,8	1686,4	73,6	2,3	83,2	13,9
6000,1—9000	40	7530,1	3906,6	53,0	-23,2	33,1	633,8	722,5	203,3	1927,5	79,2	2,4	84,7	14,0
9000,1—12000	23	10240,6	3902,3	56,3	-14,6	37,1	806,4	696,2	267,7	2624,2	92,1	2,9	79,6	13,7
більш 12000	37	24896,8	7584,6	52,0	-23,0	21,8	755,7	792,2	297,8	3282,5	81,4	4,0	72,5	24,4
По області	417	5228,3	2607,3	46,4	-24,4	24,4	684,0	681,4	197,3	2005,2	75,1	2,7	79,3	17,6

У цілому по сукупності доволі чітко простежується тенденція зростання прибутковості виробництва рослинництва із збільшенням розміру підприємств. Коефіцієнт парної кореляції між показниками розміру підприємства і рівнем рентабельності продукції рослинництва при визначенні його на підставі середньо групових даних дорівнював 0,701. Показовими в даному випадку є три останні групи, які об'єднують найбільші підприємства області з обсягами реалізації більше 6000 тис. грн. У цих підприємствах рентабельність рослинництва була найвищою і перевищувала 50,5 %. Однак, особливо слід виділити останню групу підприємств з обсягами реалізації більше 12000 тис. грн. До її складу входять підприємства, які в значний мір забезпечують потреби області в продукції тваринництва. Збитковість останньої призвела до того, що загальний рівень рентабельності в даній групі виявився нижчим порівняно з двома попередніми групами. Між тим тісною була залежність між розмірами підприємств та окупністю витрат у тваринництві, а також рентабельністю всієї товарної продукції.

Дані таблиці дають можливість стверджувати і про наявність зв'язку між розміром підприємств та середньомісячною заробітною платою робітників. Причому даний зв'язок має місце як по галузі рослинництва, так і по галузі тваринництва.

Ще більш чітка залежність розмірів підприємств простежується з вартістю внесених мінеральних добрив на 1 га сільгоспугідь. У даному випадку фактично можна стверджувати, що лише найбільші господарства мають можливість вести сільськогосподарське виробництво з відносно високим рівнем інтенсивності. Хоча, навіть господарства останньої групи, де вартість внесених мінеральних добрив склала біля 300 грн/га, використовують їх у недостатній кількості.

Слід звернути увагу на, ще одну важливу тенденцію: збільшення розмірів підприємств супроводжується зростанням забезпеченості підприємств робочою силою. В останній групі кількість робітників у розрахунку на 100 сільгоспугідь у 3,8 разу перевищувала їх величину в першій групі. З одного боку, даний факт можна пояснити тим, що підприємства саме цієї групи мали, як правило, краще розвинуту інфраструктуру виробництва, у них вища питома вага продукції тваринництва. Однак у будь-якому випадку саме даний факт призвів до того, що в найбільших підприємствах рівень продуктивності праці суттєво не відрізнявся від середньої величини по області. Так, у двох останніх групах на одного працівника було отримано 92,1 та 81,4 тис. грн, а в середньому по області цей показник дорівнював 75,1 тис. грн.

Але найбільший вплив фактор розміру підприємств справляв на ефективність використання сільськогосподарських земель. Даний висновок підтверджується коефіцієнтом парної кореляції між абсолютною величиною товарної продукції та її розміром у розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, який дорівнював 0,915.

Особливо інтенсивно використовуються землі підприємствами, які входять до складу групи з вартістю товарної продукції, що перевищувала 12 млн грн. У підприємств цієї групи в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь вартість товарної продукції склала 3282,5 грн, що в 8,4 разу більше аналогічного показника по підприємствах першої групи. У значній мірі це є наслідком того, що саме підприємства цієї групи мають найбільш розвинуте тваринництво, а у деяких з них саме ця галузь є провідною, причому забезпечує достатньо високий рівень прибутковості.

І насамкінець, звернемо увагу на проблему ролі інтенсифікації виробництва у формуванні розмірів підприємств [2]. Тут, очевидно, мову доцільно вести про співвідношення фізичних розмірів підприємств (у першу чергу за площею земельних угідь) з економічними розмірами (вартість валової і товарної продукції). Як свідчать дані, наведені в таблиці, абсолютний розмір товарної продукції, що припадає в середньому на підприємство, збільшується як у результаті послідовного зростання площі сільськогосподарських угідь, так і в результаті зростання обсягів товарної продукції в розрахунку на одиницю земельної площі. Саме таке поєднання і забезпечило особливо значні відмінності у вартості товарної продукції між крайніми групами сукупності. Отримані результати дослідження по підприємствах Харківської області у 2007 році засвідчують, що рекомендації стосовно оптимальних розмірів підприємств, про які йшлося вище, потребують подальшої перевірки, а можливо, і уточнення з врахуванням впливу на ефективність виробництва підвищення рівня його інтенсивності.

Щодо узагальнюючих висновків, то вони зводяться до наступного. Має місце величезна диференціація у розмірах підприємств за вартістю товарної продукції, що доволі суттєво впливає на результати господарської діяльності. Причому в цілому зростання розмірів підприємств справляє позитивний вплив на ефективність виробництва. Але найбільш чітко це проявляється у покращенні використання земель, що також є наслідком значно більш інтенсивного розвитку тваринництва саме у великих за розмірами товарної продукції підприємствах. Стає також все більш очевидною

необхідність значної активізації досліджень, спрямованих на визначення впливу концентрації виробництва в сільськогосподарських підприємствах на забезпечення сталого розвитку галузі, в тому числі з урахуванням соціальних та екологічних чинників.

Лтература

1. *Гесць В.* Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи // *Економіка України*. — 2009. — № 2. — С. 5—23.
2. *Андрійчук В. Г.* Економіка аграрних підприємств: Підручник. — 2-ге вид. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
3. *Самуельсон П., Нардхаус Э, Вильям Д.* Економіка: 16-е изд. — М.: Изд. дом. «Вильямс», 2003. — 688 с.
4. *Никонов А. А.* Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика России (XVIII-XX вв.) — М.: Энциклопедия российских деревень, 1995. — 574 с.
5. *Чаянов А. В.* Оптимальные размеры сельскохозяйственных предприятий: 3-е издание. — М.: Новая деревня, 1928.
6. *Милосердов В.* Многоукладная экономика АПК: состояние и перспективы // *АПК: экономика, управление*. — 2002. — № 2. — С. 3—8.
7. *Фирсов Е.* Анализ значения и механизмы влияния правительственных субсидий на развитие сельскохозяйственных предприятий в современных условиях // *Збірник наукових праць ЛНАУ*. — 2006. — № 62(85). — С. 233—237.
8. *Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / Редкол.: М. В. Зубець (голова) та ін.* — К.: Логос, 2004. — 776 с.
9. *Фирсов Є.* Про удосконалення методики визначення оптимальних розмірів сільгосппідприємств // *Збірник наукових праць ЛНАУ*. — 2006. — № 24(36). — С. 7—12.
10. *Гесць В.* Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України // *Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання: Матеріали Восьмих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників*, Київ, 20—21 червня 2006 р. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. — С. 15—18.
11. *Андрійчук В.* Проблеми капіталізації сільського господарства на сучасному етапі // *Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання: Матеріали Восьмих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників*, Київ, 20—21 червня 2006 р. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. — С. 82—87.

12. Ушацев И. Устойчивое развитие АПК России и роль и роль российско-украинского аграрного рынка // Развитие аграрной экономической науки в Украине та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання: Матеріали Восьмих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 20—21 червні 2006 р. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. — С. 19—35.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2009

Г. В. Яворова
здобувач

(Подільський державний аграрно-технічний університет)

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА БІОДИЗЕЛЯ З РІПАКУ

Висвітлено методику розрахунку ефективності виробництва біодизеля через систему взаємозв'язків між ціною на сирю нафту, ціною на ріпакове насіння і шрот, собівартістю виробництва ріпакового насіння та біодизеля в регіоні Полісся і Західного Лісостепу. Проаналізовано доцільність експорту ріпаку, ріпакової олії і біодизеля до Європи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: біодизель, собівартість ріпаку, собівартість біодизеля, ціна сирової нафти, ціна органічного дизпалива, ціна ріпаку, ціна біодизелю.

KEY WORDS: biodisel, production costs of ripe, production costs of ripe, price of crude oil, price of organic oil, price of ripe, price of biodisel.

Питаннями обґрунтування доцільності виробництва біодизелю з ріпаку в Україні займається досить широке коло вітчизняних учених — технологів і економістів. Серед них Ю. І. Бойко, М. І. Вірьовка, П. С. Вишнівський, Г. Г. Гелетука, Т. А. Железна, В. П. Заборський, А. Є. Конеченков, О. А. Литвиненко, І. П. Масло, Р. В. Масло, О. О. Митчинок, М. В. Калінчик, С. Коваль, Г. М. Онісімова, Ю. Г. Сухенко, В. Ю. Сухенко, А. А. Побережна, В. Погорілий, В. Чуба, В. Ясеницький та ін. Однак питання вирощування ріпаку і виробництва з нього біодизелю в Україні на сьогодні у своїй більшості мають лише постановочний характер. Особливо недостає досліджень щодо економічної доцільності виробництва біодизеля та його впливу на розвиток аграрного виробництва загалом.

Метою статті є висвітлення методики розрахунку ефективності виробництва біодизеля через систему взаємозв'язків між ціною на сирю нафту, ціною на ріпакове насіння і шрот, собівартістю